

ПАВЛОВ Валерій – кандидат філософських наук, професор кафедри філософії, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, 9, вул. Пирогова, м. Київ, індекс 0200 (vpavlov52@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7691-0850>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.50.5>

Бібліографічний опис статті: Павлов, В. (2025). Специфіка гуманітарного знання. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія», № 50, 72–82, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.50.5>*

СПЕЦИФІКА ГУМАНІТАРНОГО ЗНАННЯ

Анотація. *Мета статті* – аналіз особливостей виникнення та функціонування гуманітарного знання, його змісту і структури; дослідження міри присутності тут інформації про суспільство та соціальне буття людини. **Методологічні засади** дослідження. Оскільки гуманітарне знання – це осмислена інформація про буття людини як особистості та буття суспільства, вихідною методологічною основою його розуміння є розмежування біологічних та небіологічних характеристик індивідів і виділення сутнісних рис суспільства. Тим самим окреслюється «територія» об'єкта даного знання. Зважаючи на те, що воно у понятійному і змістовному вимірах представлене двояко – як власне гуманітарне та соціально-гуманітарне знання, автор показує спільність і відмінність цих утворень. Це принципово важливо, адже у літературі на дане питання досить часто або взагалі не звертають увагу, або розглядають означені утворення як такі, що мало чим розрізняються. **Наукова новизна.** Виділені і коротко проаналізовані основні біологічні та соціальні характеристики людини. Показано, що останні шляхом «розвертання» їх у процесі діяльності індивідів та різноманітних соціальних груп продукують значною мірою змістовне поле

гуманітарного знання. Ще одна частина цього поля – знання про особливості суспільства, специфіку його функціонування. У контексті спільності та відмінності гуманітарного і соціально-гуманітарного знання проведено розмежування змісту понять «суспільство», «суспільне» та «соціальне».

Висновки. Гуманітарне (соціально-гуманітарне) знання – результат осмислення небіологічного буття людини та буття суспільства у його соціальному вимірі (як соціуму). При цьому далеко не все, що пов'язане з людською життєдіяльністю та функціонуванням суспільства, входить у зміст даного знання. Воно має досить складну структуру і виражений антропоцентричний характер.

Ключові слова: гуманітарне знання, соціально-гуманітарне знання, природа, суспільство, соціум, біологічне, соціальне.

PAVLOV Valerii – Candidate of Philosophical Sciences, Professor at the Department of Philosophy, Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University, 9, Pyrogorova str., Kyiv, postal code 0200 (vpavlov52@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7691-0850>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.50.5>

To cite this article: Pavlov, V. (2025). Spetsyfika humanitarnoho znannia [Specificity of Humanitarian Knowledge]. *Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia «Filosofia» – Human Studies. Series of «Philosophy»: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, № 50, 72–82, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.50.5>

SPECIFICITY OF HUMANITARIAN KNOWLEDGE

Summary. The purpose of the article is the analysis of the features of humanitarian knowledge emergence and functioning, its content field and structure; the studying of the extent of the information presence about society and the social existence of man. **Methodological basis.** Since humanitarian knowledge is meaningful information about the existence of man as an individual and the existence of society, the initial methodological basis for its understanding is the distinction between biological and non-biological characteristics

of individuals and the allocation of essential features of society. In a such way the sphere of the object of this knowledge outlines. Considering that it is presented in two ways in the conceptual and content dimensions – as humanitarian and socio-humanitarian knowledge itself, – the author shows the commonality and difference of these formations. This is fundamentally important, because this issue is often either not paid attention to at all in the literature sphere, or the mentioned formations are considered as not very different. **Scientific Novelty.** The main biological and social characteristics of man are highlighted and briefly analyzed. It is shown that the latter, by «unfolding» them in the process of activity of individuals and various social groups, produce to a large extent the content field of humanitarian knowledge. Another part of this field is knowledge about the features of society, the specifics of its functioning. In the context of the commonality and differences of humanitarian and socio-humanitarian knowledge, the content of the concepts of «Society» is distinguished «Social» and «Public». **Conclusions.** Humanitarian (social-humanitarian) knowledge is the result of understanding the non-biological existence of man and the existence of society in its social dimension (as a society). At the same time, not everything that is related to human life and the functioning of society is included in the content of this knowledge. It has a rather complex structure and a pronounced anthropocentric character.

Key words: humanitarian knowledge, socio-humanitarian knowledge, nature, society, socium, biological, social.

Постановка проблеми. Людина – єдина жива істота, яка володіє свідомістю. Способом існування останньої виступає знання, що має надзвичайно складну структуру і багатющий зміст. У літературі представлено чимало варіантів класифікації знання, в основу яких кладуться різні критерії: форми руху матерії, види людської діяльності, об'єкти відображення, рівень обґрунтованості, носії знань тощо. В межах класифікації, яка вирізняється високим рівнем узагальнення, знання ділять на *природничі та гуманітарні*. У першому випадку їх об'єктом

виступає природа у вузькому розумінні слова¹, у другому – суспільство. Такий підхід не викликає заперечень, оскільки йдеться про дві взаємопов'язані і водночас різні за способом існування *підсистеми* об'єктивної реальності. Варто пам'ятати, що природа може існувати (і довгий час перебувала у цьому стані) без суспільства, а воно, будучи значною мірою самодостатнім утворенням, – ні. На жаль, ця істина так і *не стала* однією з центральних у знаннєвому просторі людства.

Оскільки знання і про природу, і про суспільство мають різний ступінь обґрунтованості, необхідно розрізняти поняття *«природничі знання»* («знання про природу») та *«природничонаукове знання»*, а також *«гуманітарне знання»* та *«наукове гуманітарне знання»*. Зрозуміло, що там, де у складовій поняття присутня згадка про науку, знання має серйозний рівень аргументації. У цій статті йдеться передусім про *«наукове гуманітарне знання»*, хоча, автор, при необхідності, веде мову і про гуманітарне знання у нестрогому розумінні слова. Тому для зручності слово «наукове» майже не вживається.

Є ще один важливий момент. У літературі часто можна зустріти термін *«соціально-гуманітарне знання»* (= *«соціогуманітарне»*). Він використовується або як синонім терміну «гуманітарне знання», або мислиннева форма, зміст якої має свою специфіку і за обсягом суттєво більший змісту терміну «гуманітарне знання». Дане положення принципово важливе у контексті

¹ У філософії термін «природа» використовують у троякому значенні: 1) широкому розумінні слова – для позначення всього, що існує об'єктивно: як власне природи, так і суспільства. Тут суспільство виступає складовою природи, що функціонує, правда, за дещо іншими законами, ніж вона сама, але, при цьому, є природним процесом. Тим самим нівелюється водорозділ між природним і суспільним. Лише у 40-х роках XIX ст. у рамках філософії марксизму це питання отримало дійсно наукове пояснення; 2) у вузькому розумінні слова – як все, що виникає і функціонує саме по собі (за власними законами), у причині існування чого не присутня діяльність людей: космос, гідросфера, атмосфера, флора, фауна. Це «строге» вживання даного терміну, що дає можливість чітко відрізнити природу від суспільства; 3) т. з. друга природа – все, що має матеріальний характер, і створене людською діяльністю на основі використання компонентів природи у вузькому розумінні слова: будівлі, автомобільні дороги та залізниці, транспорт, засоби комунікації, предмети побуту тощо. Сучасна людина залежна від цієї, «другої» природи, надзвичайно сильно. І це утримує в собі велику небезпеку.

методології осмислення озвучених питань і його аналіз дозволяє уникнути змістовної нечіткості та смислової плутанини. Про це говоритиметься нижче.

Мета статті – аналіз особливостей виникнення та функціонування гуманітарного знання, його змісту і структури; дослідження міри присутності тут інформації про суспільство та соціальне буття людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед робіт, присвячених гуманітарному знанню, привертають увагу праці В. Андрущенка, О. Афанасьєва, М. Бойченка, І. Варзаря, В. Возняка, Ю. Джулая, А. Єрмоленка, В. Загороднюка, В. Ільїна, М. Кисельова, В. Лімонченко, О. Надибської, В. Павлова, С. Пилипенко, Г. Стояцької, Т. Суходуб, Т. Ящук.

Основний матеріал. Якщо виходити з того, що гуманітарне знання пов'язане з осмисленням суспільства, то його становлення (у початковому, примітивному виді, не стільки у формі знання, скільки у формі інформації) сягає того періоду, коли наші давні предки, *по-перше*, почали усвідомлювати власне Я, виділяти себе із довкілля (природи та інших людей), а, *по-друге*, розрізняти природу і «неприродне», людське буття (буття суспільства). Це довгий і складний процес, який розпочався при розпаді первіснообщинного ладу і становленні рабовласництва. Міфологія як історично перший тип світогляду не здатний продукувати таке усвідомлення. Воно пов'язане з релігійним світоглядом.

В умовах рабовласництва, коли активно заявляє про себе філософія, змістовне поле гуманітарного знання кардинально розширюється. Це добре видно, якщо звернутись до ідей представників класичної давньогрецької філософії (софістів, Сократа, Платона, Аристотеля) та філософії римсько-елліністичного періоду.

Оскільки суспільство не може існувати без людей (воно є продуктом їх діяльності), то гуманітарне знання – це також результат осмислення людини. *Але не у всіх вимірах її буття.* Справа у тому, що людина – істота біосоціальна. Поява кожного індивіда на світ з лона матері – народження його тіла, що має власні біологічні характеристики і функціонує впродовж всього часу свого існування за законами біологічної форми руху матерії. Але

по мірі того, як цей біологічний організм розвивається і контактує з суспільним середовищем, що його оточує, він поступово набуває характеристик, рис, параметрів, які мають не біологічне, а соціальне звучання. Даний процес називається соціалізацією і його результатом є людина як особистість, носій суспільної форми руху матерії. Саме у цій площині кожен індивід реалізує себе у суспільстві. «Фундаментальна ознака людської дійсності полягає в тому, що людина не існує наодинці із собою, вона є особою, яка передбачає інших, спільне життя. Стала структура життя разом, комплекс стосунків та форм такого співбуття є нічим іншим, як суспільством» (Пролеєв, 2022, с. 74).

Існування людини як істоти біологічної знаходиться за межами інтересів гуманітарного знання. Його цікавить її *соціальний прояв* – як особистості. Для того, щоб методологічно правильно «розвести» біологічне і соціальне у людині, необхідно виділити конкретні прояви першого та другого.

Основні біологічні характеристики людини: її тіло; *вроджені інстинкти* (передусім самозбереження і продовження роду); *біологічні потреби* (їжа, відпочинок, адекватні умови (в першу чергу житло) для захисту тіла від агресивного впливу довкілля, секс та ін.); *задатки* (зумовлюються анатомо-фізіологічними особливостями організму, які дають можливість результативно виконувати конкретні види діяльності – малювати, співати, швидко здійснювати математичні обчислення, оперувати значним обсягом інформації, мати успіхи у спорті, володіти гіпнозом тощо); *темперамент* (= *сила і рухливість нервової системи*). В його основі – швидкість протікання біохімічний процесів у людському тілі. Біологічна сторона людського існування – сфера уваги низки наук: ембріології, анатомії, фізіології, фізіології вищої нервової діяльності, генетики та ін.

Основні соціальні характеристики людини: *соціальні потреби* (праця, спілкування, пізнання, творчість, естетичне переживання дійсності та ін.); *соціальні інтереси*, які викликаються до життя відповідними потребами і мають суб'єктивно-об'єктивну природу (на відміну від потреб як прояву об'єктивної необхідності); *здібності* – набуті у процесі соціалізації якості, що дозволяють результативно виконувати ті чи інші види діяльності (керувати соціальними групами, виконувати політичні

функції, служити в армії, генерувати наукові ідеї, бути священиком, вміти йти на компроміс тощо); *характер* – комплекс стійких психічних і соціальних рис, що проявляються у поведінці та діяльності індивіда, його ставленні до довкілля, інших людей та самого себе (любов до праці чи лінь, відкритість до оточуючих чи замкнутість, щирість чи нещирість, колективізм чи егоїзм, доброта чи деспотичність та ін.); *воля* – свідомо саморегуляція людиною власної поведінки, здатність долати труднощі; *інформація*, якою володіє суб'єкт і використовує у власній життєдіяльності (осмислення її трансформує інформацію у знання); *світогляд* як система найбільш загальних знань і переконань людини щодо світу та свого місця у ньому.

Якщо біологічне у людині детермінується генетично, то соціальне продукується культурою. Саме соціальний вимір людського буття – прерогатива гуманітарного знання. В кореневій основі цього поняття лежить латинський термін «*humanus*». Перекладається як людський, людяний, освічений. Похідним від нього є широко вживане поняття «гуманізм», яке використовується для позначення всього (вчинків, явищ, подій, процесів, заяв, декларацій, документів, позицій і дій суб'єктів), що пов'язане з відстоюванням самоцінності людини, її честі, гідності, свободи.

Сказане означає: у найбільш загальному вигляді гуманітарне знання – це осмислена інформація про позаприродне буття людини. Воно значною мірою структуроване і представлене конкретними галузями знань: психологією, педагогікою, етнографією, лінгвістикою, філософією, мистецтвознавством, культурологією, етикою, історією та ін. Правда, «чистого», «рафінованого» гуманітарного знання, спеціально виділеного, виокремленого із знання соціально-гуманітарного не існує. І навпаки. Пов'язано це з тим, що соціальна іпостась людини – результат впливу на неї суспільства, яке, у свою чергу, продукується людською діяльністю. І хоча ці суб'єкти не співрозмірні у своєму силовому потенціалі, масштабах і результатах активності, зв'язок, що існує між ними нерозривний. Тут одне завжди залежить від іншого. А взаємодетермінація має тотальний характер. Але на рівні теоретичного осмислення можна (і потрібно) аналізувати окремо і людину у її соціальному прояві,

і суспільство. Будучи постійно взаємопов'язаними, вони функціонують все ж по-різному. Внаслідок цього виникають багато у чому різні змістовні поля, що інтегруються у силовому полі соціально-гуманітарного знання.

Щоб зрозуміти як саме у ньому представлене функціонування суспільства, необхідно більш детально розглянути це утворення. При нестрогому використанні змісту понять терміни «суспільство», «державна», «країна», «населення», «народ», «народонаселення» нерідко вживаються майже як синоніми. Однією з найбільш поширених помилок є отождолення суспільства з населенням чи країною. У рамках філософії це недопустимо. Крім того, важливо пам'ятати: далеко не все, що присутнє у суспільстві, знаходить своє відтворення у соціально-гуманітарному знанні (техніка, технологія, медицина, природничо-наукова складова інформації та ін.).

Що ж таке суспільство і як функціонує? На мій погляд, тут варто виділити декілька базових положень: воно *«...не може існувати без живих індивідів (людей); люди об'єднуються у великі та малі групи; способом існування суспільства є діяльність, яку здійснюють люди індивідуально чи колективно, завдяки якій функціонують суспільні закони; формою прояву діяльності виступають суспільні відносини, що реалізують себе двояким чином – як відношення суб'єктів до предметної дійсності і як їх відносини між собою»* (Павлов, 2019, с. 235). Тому одним з варіантів визначення суспільства може бути такий: *«Суспільство – історично певна сукупність форм та видів діяльності людей, їх відношень до предметного світу та відносин між собою. В наведеній дефініції зафіксована єдність змісту (=діяльності) та форми (=суспільних відносин)»* (Павлов, 2019, с. 236)².

Слідуючи одному з пізнавальних методів – методу сходження від абстрактного до конкретного – необхідно підкреслити (про це відзначається абзацом вище): контекст соціально-гуманітарного

² В літературі можна зустріти твердження, що крім суспільства та людини у її небіологічному прояві предметом соціально-гуманітарного знання виступає також культура. При цьому чомусь забувається, що культура – складова соціуму та людського буття. Крім того, у ній багато такого, що належить до сфери природничого знання. Тому така постановка питання є, по-перше, некоректною, по-друге, породжує тавтологічність.

знання стосується не всього, що відбувається у суспільстві, а лише того, що має відношення до різноманітних проявів соціальних характеристик (рис) людини. Йдеться про виховання, освіту, мову, мистецтво, управління, право, мораль, політику та ін. Мірилом такого знання є його антропоцентричний характер. І тут не можна не згадати відому фразу із сфери софістичної філософії: «людина – міра всіх речей». Але це антропоцентричність особливого прояву – соціального.

Подальша розмова про соціально-гуманітарне знання неможлива без розрізнення змісту двох понять – «суспільне» і «соціальне». На жаль, дуже часто, в т. ч. у серйозних наукових дослідженнях, вони використовуються як синоніми. Наприклад, суспільство називають соціумом і навпаки, а суспільні процеси ототожнюють з процесами соціальними. Насправді все значно складніше. Термін «суспільне» похідний від терміну «суспільство» (= одна з підсистем об'єктивної реальності). Використовується для позначення явищ, подій, процесів, що задіяні у цій підсистемі, та сфер її функціонування (економіки, фінансів, політики, права, моралі, освіти, виховання, науки, медицини, оборони та ін.). Все, що відбувається у суспільстві, має суспільний характер (= є суспільним).

Соціальне – особливий зріз (асpekt, площина) функціонування суспільства (і суспільного). Тут має місце зміщення акценту: суспільство в цілому і кожен з його проявів розглядається в контексті потреб та інтересів індивідів та їх різноманітних груп (сім'ї, студентської академічної групи, трудового колективу, конфесії, етносу, класу тощо) як суб'єктів, що власною діяльністю (активністю) продукують суспільство в цілому та все, що існує у ньому. Тому суспільство у цьому контексті – це соціум, а суспільне – соціальне. Тим самим підкреслюється факт активної присутності людини у функціонуванні суспільства, коли останнє постає не просто як складова об'єктивної реальності, як даність, в рамках якої протікає життя суб'єкта, а як те, що залежить від нього, що існує завдяки його діяльності.

Важливий пласт соціально-гуманітарного знання – закони, за якими функціонує суспільство в цілому та його конкретні сфери. У всіх своїх проявах воно має людиноцентричний характер, де людина – носій культури: економічної, політичної, правової,

моральної, естетичної, релігійної, філософської, педагогічної та ін. і творець соціальних відносин. Це суб'єкт, що завжди має конкретні соціокультурні характеристики, вирізняється власними ціннісними орієнтаціями. Його цікавить смислова наповненість людського буття у соціумі: ради чого живе людина; феномени життя, смерті, добра, зла, щастя, нещастя, свободи, справедливості та ін.; умови взаєморозуміння з іншими людьми; майбутнє людини і цивілізації тощо. «Кожна історична епоха має свою типологію... особистості, з її мовно-культурними особливостями, пріоритетами і ментальними установками...» (Tsivaty, 2022, с. 61).

Соціально-гуманітарне знання вирізняється непростою структурою. Водночас існують проблеми при виділенні критеріїв його структуризації. Це предмет окремої розмови.

Висновки. Оскільки середовищем людського буття є і природа, і суспільство, знання про ці підсистеми об'єктивної реальності – невід'ємна складова функціонування індивідів, їх різноманітних об'єднань, суспільства в цілому. В силу низки об'єктивних і суб'єктивних причин статус природничого знання і знання гуманітарного (та ставлення до них) різний. Оскільки перше має більшу практичну віддачу у різних формах її прояву (створення техніки, «другої природи»; продукування технологій; зміна довкілля відповідно до потреб та інтересів суб'єктів та ін.), гуманітаристика традиційно привертає до себе меншу увагу. Не останню роль у цьому процесі зіграв позитивізм, особливо його родоначальник О. Конт. При цьому гуманітарне (соціально-гуманітарне) знання зберігає (і буде зберігати) неабияку цінність. Адже за всіма досягненнями теорії і практики завжди стоять конкретні індивіди та соціальні об'єднання, а будь-які результати їх діяльності так чи інакше співвідносяться з людськими потребами та інтересами, тобто мають антропомірні виміри. У філософській літературі ХХІ ст. популярною є думка про сучасну інформаційно-гуманітарну революцію, яка піддає «...глобальним... трансформаціям усі сфери людської життєдіяльності, зокрема економіку, науку, техніку, сферу освіти тощо...» (Лук'янець В. С., Кравченко О. М., Мороз О. Я [та ін.], 2009, с. 277).

ЛІТЕРАТУРА

1. Лук'янець В. С., Кравченко О. М., Мороз О. Я [та ін.]. Природознавство і гуманітарія. Пошуки взаєморозуміння. Київ: Вид. ПАРАПАН, 2009. 317 с.
2. Павлов В. Суспільні відносини як форма прояву людської діяльності. *Правові, економічні та соціокультурні засади регулювання суспільних відносин: сучасні реалії та виклики часу: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Полтава, 10 грудня 2019 р.* Полтава: Полтавський інститут економіки і права Університету «Україна», 2019. С. 234–239.
3. Пролєєв С. Соціокультурні підвалини дискурсу та трансформації сучасності. *Філософська думка*. 2022. № 2. Київ: Видавничий дім «Академперіодика» НАН України, 2022. С. 67–81.
4. Tsvatyi V. Hr. Diplomatic Protocol and Etiquette of International Courtesy in International Relations and World Politics of the 21st Century: Innovative, Historical-Institutional and Political-Systemic Discourses. *International scientific conference «The Study of Topical Issues of Modern Society from the Perspective of History, Political Science, Sociology and Philosophy»: conference proceedings (August 30–31, 2022. Riga, the Republic of Latvia)*. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2022. P. 60–66.

REFERENCES

1. Lukianets, V. S., Kravchenko, O. M., Moroz, O. Ya [ta in.] (2009). Pryrodoznnavstvo i humanitariia. Poshuky vzaïemorozuminnia [Natural science and Humanities. Searches of Mutual Understanding]. Kyiv: Vyd. PARAPAN, 317 [in Ukrainian].
2. Pavlov V. (2019). Suspilni vidnosyny yak forma proïavu liudskoi diïalnosti [Social Relations as a Form of Manifestation of Human Activity]. *Pravovi, ekonomichni ta sotsiokulturni zasady rehuliuвання suspilnykh vidnosyn: suchasni realii ta vyklyky chasu: materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf., m. Poltava, 10 hrudnia 2019 r.* Poltava: Poltava Institute of Economics and Law, University of Ukraine, 234–239 [in Ukrainian].
3. Prolieiev S. (2022). Sotsiokulturni pidvalyny dyskursu ta transformatsii su-chasnosti [Socio-Cultural Foundations of Discourse and Transformation of Modernity]. *Filosofska dumka*. 2022. No 2. Kyiv: Publishing House «Akadempériodika» of the NAS of Ukraine, 67–81 [in Ukrainian].
4. Tsvatyi V. (2022) Hr. Diplomatic Protocol and Etiquette of International Courtesy in International Relations and World Politics of the 21st Century: Innovative, Historical-Institutional and Political-Systemic Discourses. *International scientific conference «The Study of Topical Issues of Modern Society from the Perspective of History, Political Science, Sociology and Philosophy»: conference proceedings (August 30–31, 2022. Riga, the Republic of Latvia)*. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 60–66